

A Köz-Gazdaság e száma az MTA Világgazdasági Kutatóintézet közreműködésével jelenik meg. Célja, hogy bemutassa az egyetem és a kutatóintézet közötti együttműködés lehetséges szakmai kereteit. Az egyetem nemcsak az itt dolgozók szervezete, hanem szakmai központ, amelynek feladata, hogy a hazai és a nemzetközi közgazdaságtudományi eredményeket közvetítse hallgatói és részben a hazai szakmai közvélemény felé. E kiadvánnyal is szeretnénk jelezni nyitottságunkat az együttműködésre minden olyan szakmai szervezettel, amelyik a teljesítményt helyezi előtérbe tevékenységében. A közös kiadvány másik célja, hogy a döntéshozók, és a szélesebb szakmai közvélemény körében is segítsük a tisztánlátást: a hazai gazdaságpolitikai folyamatokat nem lehet kiszakítani a globális és az európai kontextusból.

Ez a számunk hét tanulmányt, egy könyvismertetőt, valamint egy interjút tartalmaz az intézet munkatársaitól. A tanulmányok témája rendkívül széles skálát fog át, ám nagy részük kötődik az Európai Unióhoz, a szervezetet és a tagállamokat érő alkalmazkodási kihívásokhoz és dilemmákhoz. A következőekben az Inotai Andrással 2008. április 22-én készült interjút közöljük.

MOZGÁSTÉR, REFORMKÉNYSZER, KOHÉZIÓ

INTERJÚ INOTAI ANDRÁSSAL

Inotai András a közgazdaságtudományok doktora, a College of Europe (Bruges, Belgium) és a College of Europe (Varsó, Natolin) professzora. 1991 óta az MTA Világgazdasági Kutatóintézet igazgatója.

KÖZ-GAZDASÁG *A jelzálog-hitelezési válság a világgazdasági átalakulás jele, mégis az elemzésekben gyakran csak a pénzügyi összefüggésekről esik szó. Milyen jelentős átalakulások zajlanak jelenleg a világgazdaságban? És milyen következtetéseket lehet ezekből levonni?*

INOTAI ANDRÁS: A világgazdaságban hosszabb ideje érlelődnek olyan folyamatok, amelyek jelentős, hosszú távú hatással járnak. Ezek közül az elmúlt másfél évben kiobbant pénzügyi válság a legdrámaibb, mert a legnagyobb átrendeződést és veszteségleírást követeli meg. Tovagyűrűző hatása az árfolyampolitikára, a gazdasági növekedésre, a nemzetközi pénzügyi rendszer egészére még nem teljesen belátható. Emellett hosszabb távon is hatnak bizonyos folyamatok, amelyek nem utolsó sorban Európa helyzetét változtatják meg a következő időszakban, és már kezdték megváltoztatni. Az egyik ilyen *a világgazdasági növekedés centrumának áttevődése Ázsiára*. Ez közhelynek tűnik, de ha végiggondoljuk, hogy Európa tulajdonképpen a XIV. századi olasz városállamoktól kezdve az XX. század végéig a világgazdaságnak *a*, vagy *az egyik* növekedési központja volt (akkoriban nem tudtuk, hogy Kína termeli a világ GDP-jének a 60%-át, mert nem ismertük Kínát), akkor ez a változás is hatalmas jelentőségű számunkra. Az utolsó száz évben egy transzatlanti növekedési központ jött létre, ahol Európa egyenrangú vagy junior partnerként részt vett a nemzetközi gazdasági növekedés alakításában, azután a második világháborút követően csekély mértékben Japánnal együtt. E folyamat középpontja az elmúlt tíz évben minden statisztikai mutató alapján – és ez nemcsak a GDP-növekedésre vonatkozik – tartósan

eltolódott Ázsiára. Ennek a gazdasági következményei részben már érezhetők. Társadalmi és pszichikai következményei az európai politikusok és a társadalom számára a következő 10 évben válhatnak igazán szemléletessé. Itt tehát van egy megkésettség a gazdasági folyamatok és a megváltozott gazdasági környezet társadalmi érzékelése között. Egyébként a rendszerváltást két évtizeddel követően Magyarországon ugyanez zajlik le: az emberek egy része most kezd rájönni arra, hogy valami alapvetően megváltozott körülöttük, és ez ellen utólag, megkésetten tiltakozik. Az, hogy Európa erre a lélektani, társadalmilag érzékelhető új helyzetre miként fog reagálni, azt nem tudom megmondani.

A másik, amiben jelentős eltolódás következett be, a *termelési tényezők liberalizáltsági foka*. Az áruk, a szolgáltatások, a tőke, a technológia, a munkaerő szabad áramlása jelentősen nőtt. Most nemcsak az Európai Unióról és annak szabadkereskedelmi övezetrendszeréről beszélek, hanem a WTO-tárgyalásokon is nagyon sok eredmény született. Közel sem megnyugtató minden, de jelentős változások voltak abban, hogy például *leépültek a kvótarendszerek, vámosították* a kereskedelemben részt vevő árukra kivetett akadályokat, ami számszerűsíthető, kiszámítható környezetet teremtett.

Ami a legnagyobb változás, az a *nemzetközi tőkeforgalom* gyakorlatilag teljes liberalizáltsága. Ebben épp úgy szerepet játszott a nemzetközi pénzpiacok öntevékeny és öntörvényű mozgása, mint a kommunikációs forradalom, ami lehetővé tette ezt a fajta nemzetközi tőkemozgást, gyakorlatilag úgy, hogy 24 órán keresztül nyitva vannak a tőzsdék. Tehát ha az európai bezár, a New York-i nyitva van, vagy ha a New York-i bezár, kinyitott már a tokiói és a sanghaji. A nemzetközi pénzpiacon ismertek olyan számítások, amelyek szerint három nap alatt akkora a világ tőzsdéinek a forgalma, mint az egyéves teljes világkereskedelem. Az árufolyamatok, a reálfolyamatok és a pénzügyi folyamatok elszakadtak egymástól. Természetesen ez is hozzájárult a jelenlegi pénzügyi válság kialakulásához.

A *technológia forgalma* is tulajdonképpen világméretben szabaddá vált. Egyre kevesebb az a technológiai avagy innovációs védettség, ami a vállalatokat patriotista magatartásra készítetné. Egyre kevesebb a vállalatoknál a hagyományos, vertikális szerveződésű struktúra, ahol a magas hozzáadott értékű termelési ág megmarad ott, az alacsonyabbat kitelepítik más országba. Egyre inkább horizontális struktúra alakul ki, ahol minden termelési fázisban az a döntő, hogy világméretben hol adott a versenyképesség. A kutatás-fejlesztés egyes szegmenseit Indiában jobban lehet csinálni, mint esetleg Magyarországon. Jobban lehet csinálni: a *jobb* alatt nem csak azt értem, hogy alacsonyabb költséggel és magasabb termelékenységgel, esetleg ugyanolyan termelékenységgel, hanem azt is, hogy az innovatív emberi és intézményi környezet jobban rendelkezésre áll, mint máshol. Mondok egy példát: nagyon kevesen tudják, hogy 50 000 német mérnök dolgozik a Szilikon-völgyben. Volt egy fölmérés. és megkérdezték őket, maradnak vagy hazatelepülnek? 0,04 százalékuk mondta azt, hogy bármikor visszajönne Európába. A bürokrácia az innovatív rendszereknek a legnagyobb ellensége.

Ahol nagy probléma van és nagy a feszültség, az a *munkaerő*. Amíg a tőke teljes egészében liberalizált, a munkaerő forgalma két ok miatt alig vált szabaddá. Egyrészt azért, mert vannak megszorító intézkedések valamennyi potenciális célországban. Nem engednek be hatalmas tömegeket, esetenként kvalifikációhoz kötik a beván-

dorlást, ez az ausztrál vagy a kanadai rendszer és egyre inkább az amerikai is. Másrészt vannak olyan akadályok a munkaerőmozgás előtt, amelyek magában a munkaerőben jelennek meg: a nyelvtudás hiánya, a társadalmi kötődés, az otthon vonzása, a hagyományok, esetenként a földrajzi távolság, a bizonytalanság, a szakképesítés nem megfelelő volta. Még az életszínvonal esetében is sokan azt mondják: „otthon házam van, ha viszont külföldre megyek, lehet, hogy sokkal többet keresek, de a pénz nagy részét arra kell fordítanom, hogy lakást béreljek, s akkor már nem biztos, hogy megéri a külföldi munkavállalás.” Ma a világ 6,5 milliárdos lakosságának csaknem 3 százaléka, körülbelül 200 millió ember az, aki tartósan a születési helyéhez képest más országban dolgozik. Ez minden bizonnyal meg fog változni. Az előttünk álló 15 év egyik legnagyobb kihívása az lesz, hogy *hatalmas migráció indul meg*, amelyet nemcsak a jobb élet igénye táplál, hanem a – ma már a világ egészét behálózó és nem egy esetben nagyon torz tájékoztatást nyújtó – kommunikáció. A következő másfél évtizedben – nagyon szerény számítások szerint – a világ lakosságának 6 százaléka fog tartósan berendezkedni a saját szülőhazáján kívül. Ez azt fogja jelenteni: a világ lakossága várhatóan 7,5 milliárd lesz, annak a 6 százaléka 450 millió. Tehát a mai 200 millió több mint megkétszereződik.

Hol lehet 450 millió ember migrációját fölfogni a mai világban? Vannak klasszikus migráns országok. Az egyik Ausztrália, a maga 25 milliós lakosságával és 8 millió négyzetkilométer területével, ami önként kínálkozik. Ez egy abszolút *underpopulated*, alulnépesített régió, még akkor is, ha területének nagy része teljesen alkalmatlan bármiféle emberi életre, ennek ellenére ott hatalmas migrációval lehet számolni. De ha a 450 millió vándornak egy töredéke, 3 százaléka itt akar letelepedni, az már azt jelentené, hogy 50 százalékkal nő az ausztrál lakosság, csak a migráció miatt. Van kifejezetten munkavállalási célú migráció, elsősorban az ázsiai országokból a gazdag olajországokba, ez ma 5 millió, ez lehet, hogy nő a jövőben is. De ezek nem kapnak ott letelepedési engedélyt, dolgoznak, aztán hazautalják a pénzt, vagy hazamennek, azután megint visszamennek. És akkor van a nagyon praktikus Egyesült Államok, amelybe hatalmas migráció irányul, tulajdonképpen egyre inkább Ázsiából. Továbbra is tradicionális küldő országok a latin-amerikaiak, már nemcsak Mexikó. És továbbra is vannak az európai országok. Most amikor a lisszaboni stratégiáról beszélgetünk, hogyan tudna Európa záros határidőn belül fölzárkózni az Egyesült Államokhoz, a K+F, a humán tőke tekintetében stb., akkor elfeledkezünk arról, hogy mintegy fél millió fiatal, magasan képzett, szakmailag kiváló, mobilis, innovatív európai dolgozik az USA-ban. Egyetlen egy európai tervet sem ismerek arra nézve, hogy ezeket hogy lehetne legalább részlegesen visszahozni Európába. Nem akarnak visszajönni. Nemcsak véglegesen, hanem átmenetileg, kapcsolat-teremtési céllal sem. Megszenvedik a munkaerővesztést az új uniós tagországok: Románia, Bulgária, Litvánia, Lettország, Szlovákia jelentős számú fiatal munkaerőt veszített el az elmúlt évtizedben a migráció keretében. Sőt, Lengyelország is, de ez egy más dimenzió.

Ha megnézzük az európai migrációt, és ennek a legutóbbi években lezajlott történetét, akkor azt látjuk, hogy az igazán „rettegett” kelet-nyugati migráció nem következett be, vagy ha igen, az nagyon jól beépült az európai struktúrákba. A három éves tapasztalatra épülő brit jelentések egyértelműen pozitív eredményként rögzítik a munkaerőpiac nyitottságát. Egyértelműen pozitív az írországi, mint célországi hatás

is. Az, hogy a többi ország szempontjából mit jelent a migráció, sokkal több elemzést igényelne, ilyen elemzés sajnos alig van. Fontos lenne azzal is foglalkozni, hogy mi történt a küldő országokban és mi történik középtávon. Az igazán nagy európai kihívás a dél-északi migráció, Afrika és az arab világ. Húsz év múlva az afrikai kontinens lakossága – ha valami óriási egészségügyi katasztrófa nem jön közbe, ami esetleg évente 20–30 millió ember tragikus pusztulásával jár – ugyanúgy 1,4 milliárd lesz, mint amekkora a mai kínai vagy indiai. Azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy ez népesség szempontjából sokkal fiatalabb kontinens, mint Kelet-Ázsia, amelyben Kína akkor már öregedni fog, vagy akár India. Az afrikai lakosság rendkívül mobilis, amelyet a sorozatos éhínségek, a klímaváltozás, az etnikai-faji küzdelmek kényszerítenek a migrációra, akár a kontinensen belül, akár azon kívülre is. Ez szakképzetlen, de mobilis réteg és földrajzilag itt van Európa határán. Szembesülünk egy olyan gigantikus népesség migrációjával, amely egészségileg rendkívül rossz állapotban van, a hiányos táplálkozás, a járványok miatt. Most nem térek ki ennek az értékrendbeli, vallási értékrendbeli részére. A világ ma 6,5 milliárdos lakosságából egyébként sokkal több a mohamedán vallású, mint a széles értelemben vett keresztény. Erre Európa nincs fölkészülve. Távlati migrációs politika nincs, pedig előbb-utóbb Európa érezni fogja a külső veszélyt vagy kényszert. Az európai integráció akkor tudott egyébként is fejlődni, visszatekintve 50 évre, amikor ezek a külső kényszerek világossá, tapinthatóvá, azonosíthatóvá váltak. Amikor az ideológia, a kommunizmus, a katonai fenyegetettség ismert volt. Ma kommunikációs szinten ismerjük a terrorizmus általi fenyegetettséget, de azt, hogy hol van a központja, milyen arzenállal rendelkezik, vagy milyen a stratégiája, vagy kivel kell tárgyalni, hogy ki a veszélyes és ki nem veszélyes, hogy ki a kiszámítható és ki nem beszámítható, erről kevés a pontos ismeret. A migrációs kérdés kezeléséhez hatalmas összeg és egy egészen másfajta európai szolidaritás kell. A dél-északi migrációnak a fő szenvedő alanyai a spanyolok, franciák, görögök, olaszok, portugálok. Hogyan tudnánk meggyőzni Finnországot vagy Észtországot, de akár Magyarországot is arról, hogy „uraim, itt most az európai érdekek védelmében mindenkinek részt kell vállalnia a közös költségvetés növelésében, még akkor is, hogyha önök nem érzékelik ezt a közvetlen veszélyt”?

Lehet, hogy húsz év múlva egész másként néz ki a világ. Azt tudjuk, hogy Magyarország szintén jelentős migrációt fog megélni. A kérdés csak az, hogy tudjuk-e azt irányítani, hogy milyen fajta emberek jöjjenek be, kikre van szüksége az országnak. A világgazdasági változásokkal kapcsolatban ne feledjük: minden nagy gazdasági korszakban megvoltak a növekedés fő hajtóerői. Ez a hajtóerő volt kezdetben a rabszolga, aztán a feudalizmusban a művelésre alkalmas mezőgazdasági földterület, aztán a vas, fém, energia, a közlekedési hálózatok kiépülése, majd a szalagmunka. A XXI. században *ez a hajtóerő egyértelműen a humántőke*. Most azok az országok, amelyek a humántőke fejlesztésére nem fordítanak megfelelő energiát, pénzt – de ez nemcsak pénzkérdés – és figyelmet, azok valószínűleg nem fognak versenyképesek maradni a XXI. században. Ez a választóvonal azonban nem nemzetgazdaságok között húzódik, hanem az egyes országokon belül. Fennáll a veszélye egy nagyfokú polarizálódásnak, mondhatnám társadalmi marginalizációnak minden országban a tanultak és a nem tanultak, s most aláhúzom ezt a szót, a *megfelelően szakképzett* munkaerő és a képzetlen vagy *nem megfelelően képzett* munkaerő között. Én nem tartom pontosnak azt a kifejezést, hogy képzett vagy nem képzett, ugyanis ez önmagában

véve csak a szakmára vonatkozik. A munkaerővel szemben a XXI. században egész sor olyan alkalmassági követelmény fogalmazódik meg, ami nem kifejezetten szakmai. Azt is mondhatnám, hogy a szakmai dolgokat a vállalaton belül is el lehet sajátítani. A szakmai dolgok nagyon gyorsan évülnek el és kell újratanulni. Tehát annak ma már vége, hogy 40 éven keresztül ugyanabban a szakmában fogok dolgozni, azon a szinten, amit valamikor megtanultam az oktatási rendszerben. A *megfelelően képzett* munkaerő olyan tulajdonságokat is egyesít, amelyek a formális oktatásban nehezen szerezhetőek meg. Nem is képezik a formális oktatás tárgyát, mint például a *rugalmasság szakmailag, földrajzilag, a mobilitás időben*, hogy van amikor nyolc órát dolgozom, van amikor tizenkettőt. A *terhelhetőség, az innovatív képesség, a kooperációs hajlandóság* a XIX. századi individualizmus helyett új követelmény. S ezt huszon-harmincéves korban belenevelni az emberekbe rendkívül költséges.

KÖZ-GAZDASÁG: *A magyar gazdaságpolitika alappillére ma a konvergenciaprogram. A világgazdaság reflektorfényében nézve hogyan került Magyarország olyan helyzetbe, amikor nincs más választása, mint a költségvetési szigor?*

INOTAI ANDRÁS: Mind a mai napig hiányzik az elmúlt 10 év magyar gazdaságpolitikájának tisztességes szakmai elemzése. Ezért volt lehetséges az, hogy különböző rövid távú politikai, pártpolitikai elképzelések rángatták a gazdaságpolitikát. A gazdasági folyamatokból kiragadtak bizonyos elemeket. Egyeseket ördöggé démonizáltak, másokat istenítettek. Többszörösen súlyos hibát követtek el mindazok, akik ezt tették. Ebben a közgazdász szakma egy részétől is támogatást kaptak a politikusok. A durva hibák egyike, hogy a folyamatokból nem lehet kiragadni még egy adott helyzetben sem egy témát, például a nagyon alacsony gazdasági növekedést, vagy a magas inflációt (az infláció egyébként sem olyan magas a többi kelet-közép-európai és délkelet-európai országokhoz képest). A közgazdászoknál megkövetelendő az, hogy folyamatokban gondolkodjanak és nem status quóban. A közgazdasági folyamatok nem olyanok, hogy december 31-én véget érnek, aztán január 1-jén egy új korszak kezdődik. Ez vonatkozik például a magyar költségvetési deficit kialakulására is. Ennek nagyon sok állomása volt. Sok durva gazdaságpolitikai hiba eredménye a felhalmozott költségvetési hiány. Tény, hogy még azok a gazdaságpolitikai intézkedések is visszajukra fordultak, amelyek önmagukban jogosak, magyarázhatóak. Gondolok itt a közigazgatás versenyképességének javítására, béremeléssel. Nem tudni, hogy a kettő között mekkora a pozitív korreláció. Gondolok a szociális kohézió szempontjából nagyon fontos családtámogatási, nyugdíj- és egyéb intézkedésekre, gondolok itt a versenyképesség szempontjából nélkülözhetetlen autópálya-építésre. Most nem a költségeire gondolok, hanem magára a tényre, ami mind-mind nagyon fontos, de önmagában véve egy közepes gazdasági erővel rendelkező országot oly mértékben megterhelt és elvitt a fölzárkózás főútvjáról, hogy ennek a következményei megjelennek a költségvetési deficitben.

Bizonyos adatokat csak akkor tudok értelmezni, ha az egész folyamatot látom. Tehát az, hogy a magyar gazdaság növekedése 1,3 % volt 2007-ben, nem értelmezhető a költségvetési megszorítások nélkül, amelyeknek a következménye. Az időlegesen magasabb infláció úgyszintén ennek a következménye. Tehát az egyik oldalon elismerni azt, hogy a költségvetés egyensúlyi hiánya olyan méreteket öltött, hogy azt a

nemzetközi pénzpiac már nem volt hajlandó tovább finanszírozni, a másik oldalon pedig azt mondani – megfélelvezve a lépéskényszerről –, hogy az intézkedéseknek súlyosak a növekedési következményei, távol van a közgazdaságtantól. Az igazi veszély, hogy ezek az egymástól elszakított elemek elkezdtek önálló életet élni, és ebben a torz formában rögzültek a társadalom nagy részének a fejében. Ez sokkal nagyobb veszély, mint a költségvetési egyensúlyhiány. A költségvetési egyensúlyhiányt jelentős társadalmi áldozattal, pénzügy-technikailag le lehet vezényelni. De ami megmarad a társadalom agyában és torzított szemléletet alakít ki, az (az utca nyelvén szólva) az: „az állam bácsinál az a baj, hogy lopnak, csálnak, hazudnak” – van ilyen is, természetesen, mindegyik oldalon – „de majd lesz egy váltás és akkor majd minden csodálatos lesz”. A rendszerváltás után is tovább élt a gazdaságról kialakult hamis tudat. Ez egy húsz éves deficit. Ez a deficit akkor alakult ki, amikor a nemzetközi helyzet alakulása nyomán bekövetkezett a rendszerváltozás. A magyar társadalom nagy része, mit sem sejtve a jövőről, lelkesen ünnepelte a politikai rendszerváltást és a piacgazdaságra való áttérést, amit én egyébként nemcsak elkerülhetetlennek, hanem az ország jövője szempontjából alapvetően pozitívnak tartottam és ma is annak tartok. De ez a rendszerváltás azt jelentette, hogy egy négy évtizedes, ránk kényszerített kompromisszum 1989–90-ben fölbomlott. Egy párt helyett több, a kezdetekkor sok párt toborzott híveket és elhallgatva az igazságot, a gazdaság, a piacgazdaság jelenéről és különösen a távlatairól nem beszélt. Arról kevés szó esett, hogy a demokrácia jóval nagyobb személyes felelősséggel jár együtt, sokkal kisebb mértékben lehet számítani állami beavatkozásra. Mindenkinek az állampolgári felelőssége, hogy vigyázzon az egészségére, hogy szánjon pénzt gyermeke oktatására, s készüljön fel arra az esetre, hogy munkanélküli lehet. Erről senki sem beszélt. Nemcsak nálunk, hanem egyetlen volt szocialista országban sem, s ami még súlyosabb, egyetlen párt vagy pártkoalíció sem.

Magyarországon ehhez jött még egy dolog. A politikai és közgazdasági elméletben van egy nagyon jól ismert tétel: a *late comer's advantage*. E szerint a későn felzárkózó országnak nem kell minden fokozaton átmennie, át lehet venni bizonyos tapasztalatokat, tehát föl lehet gyorsítani a fejlődést anélkül, hogy ez rettenetesen sok induló energiába kerülne, azaz elkerülhető a kockázat és az esetleges veszteség, lerövidíthető a felzárkózási periódus. Magyarország fordított helyzetben volt, amit én úgy neveznék: *first comer's advantage*. Ez az akkori, kettéosztott Európában egyértelmű előny volt. A 80-as évek gmk-s, vgmk-s világában jelentősen lazítani lehetett a szocialista tervgazdaság korlátain, viszonylagos jólétet lehetett teremteni úgy, hogy egy viszonylag széles fogyasztási skála áll rendelkezésre, szemben a legtöbb hasonló országgal. Egyébként, ha létezne a kettéosztott Európa, akkor ez még ma is előny lenne. De miután átléptünk a piacgazdaságba és miután a "vgmk-s mutyizás"-nak semmi köze a modern, versenyképes piacgazdasághoz, új helyzet alakult ki. A magyar mikrovállalkozók nagy része álpiacon gazdasági, vagy pszeudo-piacon gazdasági mechanizmust sajátított el két síkon: az egyik az adócsalás, a másik az állami szubvenciók. A versenyképes piacgazdaságtól mindkettő idegen. Azok az országok, amelyek ezt a fajta módszert akkoriban ideológiai okokból nem engedték meg, azokban az országokban esetenként egészségesebb vállalkozói réteg jött létre. A *first comer's advantage* így válik *last comer's disadvantage*-dzsé. Ennek a legjellemzőbb példája Jugoszlávia. Jugoszláviát a kettéosztott Európa tartotta fönt abban a speciális

helyzetben, amiben volt. Amikor a kettéosztott Európa megszűnt, Jugoszlávia jelentősége nullává vált, és minden szétesett. Egyébként hadd tegyem hozzá, hogy a jugoszláv titoista gazdaságpolitika elemei mind a mai napig tovább élnek és jelentős fékező tényezők például Szlovéniában is.

KÖZ-GAZDASÁG: *Közgazdász körökben sok szó esik a Magyarországon – de nemcsak Magyarországon – folyó reformokról. A világgazdaság szemüvegén keresztül hogyan lehet megítélni a reformfolyamatokat és milyen felelősége van ebben az értelmiségnek, különös tekintettel a közgazdász értelmiségre?*

INOTAI ANDRÁS: A reformkényszer objektív tény. A társadalom támogatására azonban minden reformhoz szükség van. Az ellentmondás az, hogy a jelentős reformok többnyire nem kevés társadalmi érdeket sértenek. A kérdés az: hogyan tudom megnyerni azoknak a támogatását, továbbmegyek, hogy tudom elkerülni azoknak a nyílt szembenállását és ellenszegülését, akiket legalábbis rövid távon a reform a vesztesek csoportjába fog sorolni. Lehet-e egyáltalán? Vannak olyan vélemények, amelyek azt mondják, hogy igazi reformokat nagy társadalmi közmegegyezéssel nem lehet végrehajtani, mert akkor azok már úgy fölveződnek, hogy alig lehet látni, hogy valami változás történt. Vannak akik abban hisznek, hogy bizonyos esetekben a társadalomra rá kell kényszeríteni a reformokat, aztán majd megszokja. Az a baj, hogy ezzel rengeteg plusz költség keletkezik és ki lehet „termelni” azt a réteget, amelyik le tudja blokkolni a reformokat, amely aztán megfelelő pártpolitikai támogatást is fog kapni. Nehéz szemléltetni és megértetni a társadalommal, hogy az elkerülhetetlen és a jövő szempontjából pozitív hozadékú reformoknak jóval kisebb a költsége, mint az a többletköltség, ami a reformok hiányában jön létre azzal, hogy az ország gazdasági versenyképessége jelentősen csökken. Reformok nélkül nincs túlélési stratégia.

Mindebből következik, hogy óriási szükség van az értelmiség, a felelős értelmiség viselkedésére és kommunikációjára. Tudomásul kell venni: a gazdasági és politikai ciklusok, a gazdasági reformciklusok és a demokratikus politikai berendezkedésben kiépített négy éves választási ciklusok alapvetően elváltak egymástól. Addig nem kellett jelentős reformokat csinálni – s ez Nyugat-Európára is vonatkozik – amíg apróbb javítgatásokkal elérhető volt a nagy mértékű gazdasági növekedés, a csaknem teljes foglalkoztatottság és a gyorsan növekvő jólét a társadalom nagy része számára. A finnek és a svédek belekényszerültek a reformokba egy hatalmas válság után. Az Európa világgazdasági súlyát meghatározó országok, a németek, a franciák, az olaszok nagy reformokat nem tudtak végrehajtani a társadalmi ellenállás miatt. 1989 után ölükbe hullott a rendszerváltás termékeként Közép- és Kelet-Európa. Ha nem lett volna ez az új piacszerzési lehetőség, akkor a 80-as évek végén beszorulnak a reformkényszerbe. Olyan jelentős reformokat kell végrehajtani a közigazgatásban, az adórendszerben, az egészségügyben, az oktatásban, amelyeknek a pozitív hozadéka a négyéves politikai választási cikluson belül nem érlelődik meg. Még akkor sem, ha az adott kormány vagy kormánykoalíció a hatalomra jutását követő első napon elindítja a reformokat.

A magyar gazdaság, vagy *Magyarország mozgástere kilencven-kilencvenöt százalékban meghatározott*. Intézményileg meghatározott a NATO és az Európai Unió által, gazdaságilag meghatározott a multinacionális vállalatok magyarországi tevé-

kenysége által és Magyarország beépítettsége folytán ebbe a nemcsak európai, hanem globális termelési-szolgáltatási rendszerbe. Öt százalék a mozgástér, de mindenki úgy nyilatkozik, mint ha száz százalékos mozgástérrel rendelkezne, és ezt hiteti el a társadalommal. Merjünk nagyot, akarjunk nagyot, álmodjunk nagyot és akkor meg lehet valósítani. Ez távol van a valóságtól. Itt sokkal több józanság kellene. A szlovénok sikeresek voltak, mert volt társadalmi kohézió, mert a társadalomnak hatalmas pragmatikus alapértéke van, és ennek alapján dönt. Sajnos Magyarországon a tudatszennyezés olyan fokot ért el, ami semmilyen formában nem hasonlítható a fizikai környezet szennyezettségéhez, ezért a megszüntetése sokkal nehezebb. A konvergenciaprogram továbbvitelét nem lehet veszélyeztetni. Amennyiben ez veszélybe kerül, pontosabban ha hiteltelenné válna a jelenlegi konvergenciaprogramunk, annak nagyon súlyos hatása lenne a magyar gazdaságra, mert a magyar gazdaság hiányát mintegy 80%-ban a külföldi tőke finanszírozza. Márpedig ha megrendül a külföldiek bizalma, akkor annak nagyon komoly pénzügyi, ha tetszik forintválság a következménye. Akkor tessék megnézni, nem akarok számot mondani, hogy hova sülyedhetne a forint árfolyama. Tessék megnézni a thaiföldi, a dél-koreai, a mexikói, az argentin pénzügyi válságokat, hogy mi történt a nemzeti fizetőeszköznek az árfolyamával egy hét alatt, amikor a nemzetközi tőke megvonta a bizalmat. Tehát a konvergenciaprogramot fenn kell tartani, ez pedig csak akkor lehetséges, ha a költségvetési egyensúly tovább javul. Az első évben végrehajtott 3,5 százalékpontos deficitcsökkentés után lassúbb, de folyamatos további hiánycsökkentést tervez a konvergenciaprogram. Mindenképpen jó lenne egy több éves terv, amelyik megmondja, hogy milyen ütemben építem le a deficitet, ebből melyek azok a tételek, amelyek a költségvetés kiadási oldalából adódnak, és melyek azok, amelyek a költségvetés nagyobb bevételeiből. Ebbe a mozgástérbe ekkora adócsökkentés fér bele, feltételezve azt, hogy - ez az *A verzió* - az adócsökkentés már rövid távon pótlólagos növekedési hatásokat ér el, ezért a költségvetés bevételi oldalára jótékonyan hat. A *B verzió* esetében csak középtávon ér el ilyen hatásokat, akkor tehát vagy máshonnan kell bevételi többletet csinálni, vagy erőteljesebben kell a költségvetési kiadásokat lefaragni. Ezek olyan dolgok, amikre nagyanyám reálgimnáziumában azokat a fiatal lányokat készítették föl dr. Bubó szintjén, akik soha életükben nem akartak dolgozni menni, de megtanították őket arra, hogyan kell háztartást vezetni. Ezt ezen a szinten lehet és kell elmagyarázni. Ezt ne politikus magyarázza el, mert az abban a pillanatban hiteltelen, azonnal megkérdőjelezzük, feltételezve, hogy valamelyik pártnak a programja. Itt lenne szükség egy áttörésre, itt kellene a jövő iránt sokkal felelősebbé tenni a magyar társadalmat. A reformokra nemcsak azért van szükség, hogy az ország ne tűnjön el a világgazdaság süllyesztőjében. Azért is szükség van, mert csak így tudjuk fenntartani vagy növelni az életszínvonalat. A társadalmi jövedelmek és terhek intergenerációs újraelosztására van szükség. Ki fizeti a nyugdíjakat akkor, amikor a munkaképes korú lakosság jelentősen csökken, amikor az életkori sajátosságok miatt alapvető eltolódás megy végbe a munkában eltöltött idő és a munkán kívül megélt, az állam által vagy megtakarítások által finanszírozott időszak között. Ezért nem működnek a nyugat-európai szociális rendszerek sem a következő időszakban. Mire épült ez az egész szociális rendszer? Nyugat-Európában és nálunk is alapvetően két premisszára. Egyrészt arra, hogy az emberek 18 éves korukig tanulnak, addig el kell őket tartani, utána 18 évestől 65 éves korukig dolgoznak. 65 év volt a nyugdíjkorha-

tár. Most nem térek ki olyan apróságokra és finomságokra, hogy teljes foglalkoztatottság is volt, tehát nem kellett munkanélküli segélyeket fizetni, meg szociális juttatásokat a költségvetésből. És mindenki fizette az adót stb. Tehát dolgozott 47 évet, és 65 éves kora után, ha szerencséje volt élt még 10-et, tehát 10 évig kapta a nyugdíjat. Tehát 28 évet kellett megfizetni 47 év munkaviszony adójából és járulékaiból. Ez működött. Mi van ma? Van két örvendetes, pozitív fejlemény. Az egyik az, hogy a humántőke felértékelődése következtében 25 évre tolódik ki az oktatási időszak, és van egy másik, hogy a jobb táplálkozás, az egészségesebb életmód és a szerencsés körülmények következtében – nincs háború – 85 év lesz lassan az átlagkorhatár Nyugat-Európában. Közben a nyugdíjkorhatárt levitték 65-ről 60-ra. Ez azt jelenti, hogy 35 évet dolgoznak, 25-től 60-ig, és ennek a 35 évnek a járulékából kellene 25 meg még egyszer 25, összesen akár 50 évet finanszírozni. Ez sehol nem működik. Ez teljes foglalkoztatottság mellett sem működik, márpedig attól túl messze vagyunk. Ezeket kellene elmagyarázni a társadalomnak. Sok mindent újra kellene gondolni. Nem tudom, hogy működnek-e a politikusi réteg önfenntartó ösztönei, miután ezeknek az embereknek a jelentős része elérte – a fiatal generáció is –, hogy a saját tanult szakmájába már egyszerűen nem tud visszamenni, azt régen elfelejtette. Azóta sok minden egészen másként néz ki a világban, a multinacionális vállalatok többnyire nem 45–50 éves embereket keresnek. Tehát van-e akkora nemzeti felelősségtudata a politikai vezető rétegnek – tudatosan kerülöm a szót, hogy elit – hogy ezt belátja, ha nem segíti, de legalább ne akadályozza.

KÖZ-GAZDASÁG: *A mai világgazdaság viszonyai között miként lehet Magyarország versenyképes?*

INOTAI ANDRÁS: A XXI. században a versenyképesség kritériumai jelentősen változnak és minőségileg messzemenően mások, mint amit a klasszikus versenyképességi elméletekben leírtak. Az alacsonyár-versenyképesség, a minőségi versenyképesség, a szállításiverseny-képesség, a határidőbe illeszkedés versenyképessége mellett három új tényezőt ismerünk. *Az egyik:* alapvető versenyképességi tényezővé vált a *közigazgatás minősége*. Mondok példát: valaki Magyarországon abszolút világelső lehet valamilyen termékkel, egészen addig, amíg a gyárkapun ki nem lép. Amikor beleütközik az adminisztratív akadályokba, akár itthon, akár a piacon, az értékesítési piac országában, elveszítheti ezt a versenyképességét még mielőtt belép a piacra. A külföldi akadályokkal szemben sokat nem tudunk tenni, bár az Unió tagjaként itt is lehet tárgyalni értelmes feltételekről, de itthon a mi feladatunk az, hogy a magyar közigazgatás versenyképességét jelentősen javítsuk minden szinten, nemcsak az állam, nemcsak a minisztérium szintjén. *A második:* kis országok esetében különösen – és a mai világgazdaságban ma már gyakorlatilag minden európai ország kis országnak számít – meghatározó versenyképességi tényező *a társadalmi kohézió biztosítása*. A társadalmi kohézió egészen más, mint szociális segélyek osztogatása. Finnország, Dánia, történelmi hagyományainál fogva Svájc és Ausztria kiváló példái annak, hogy a társadalmi kohézió mennyire hozzájárul ahhoz, hogy a vezető országok közé föl lehessen zárkózni. A harmadik tényező *a társadalom jövőszemlélete*. Azok az országok, amelyek a mai napig nem tudták a saját történelmüket értékelni, lezárni, különösen az utolsó száz évet, azok gazdaságilag is megrekednek.

Jó lenne, ha létre lehetne hozni a közmegegyezést. Ugyanakkor attól félek, hogy van néhány dolog, ami ezt veszélyezteti. Az első, hogy a demokratikus intézmények nem állnak hivatásuk magaslatán. Általában a fiatal democráciákban törekények ezek az intézmények, de Magyarországon megbocsáthatatlan módon meggyengítették őket. Nyilvánvalóan voltak olyan erők, amelyek ebben érdekeltek voltak, de ma már ez az intézményi deficit versenyképességi hátrányt jelent. A második, hogy elindultak olyan populista folyamatok, amelyekről csak remélni lehet, hogy meg lehet őket fékezni. Ebben a nemzetközi erők valószínűleg támogatni fogják a magyar politikai vezetést, de azért azt meg kell állapítani, hogy sehol sem engedték olyan messzire ezeket a folyamatokat, mint nálunk. Nem tudom, hogy nem értük-e el még azt a szintet, ahonnan már nincs visszafordíthatóság, és amitől kezdve alapvetően megváltoznak környezetünk politikai és társadalmi jellemzői. Ez természetesen nem felmentés, nem menlevél az értelmiség számára. Az értelmiség felelőssége, hogy a közgondolkodást, a közvéleményt a józan, hosszú távú szempontokhoz visszavezesse, és ha csak egy százaléknyi esélye van ennek, akkor azt is meg kell ragadni.

AZ INTERJÚT RITTER TIBOR ÉS TRAUTMANN LÁSZLÓ KÉSZÍTETTE